

BAĞIMLILIĞIN SOSYAL YANSIMALARI

Ömer Miraç Yaman*
Hakan Karaman**

Giriş

Bağımlılık, bireyin fiziksel, psikolojik ve sosyal yönden zarar görmesine rağmen bir eylemi devam ettirmeye yönelik engellenemez bir istek duyma hali olarak tanımlanmaktadır (Balcıoğlu, Abanoz, 2009). Bireyin yaşamındaki kişisel, ailesel ve çevresel etmenler bağımlılığın gelişimine zemin hazırlayan süreçleri içerirken bağımlılığın gelişmesinden sonra da problemin etkilerinin görüldüğü alanlar olabilmektedir. Bağımlılık bireysel boyutun yanında kişinin aile ve sosyal çevresiyle geliştirdiği ilişkilerle yakından alakalıdır. Söz konusu ilişkiler sağlıklı kurulursa bunlar bireyin sahip olduğu güç kaynakları olacak, problemlili olduğunda ise kişide alkol/madde kullanımının başlamasına ve ilerlemesine sebep teşkil edecektir. Aynı şekilde bağımlılık geliştikten sonra kişinin ilişkide bulunduğu aile ve sosyal çevre ortamı problemin hissedildiği alanlar olarak ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla aile ve sosyal çevre bağımlılıkta hem gelişim sürecinde birer neden hem de bağımlılık sonrasında etkilenen sistemler olabilmektedir. Bunun ötesinde aile ve sosyal çevreye ilişkin kaynaklar bağımlılık tedavisinin etkinliğini arttırmada ve sürekliliğini sağlamada önemli araçlardır. Konuya ilişkin yapılan çalışmalar göstermektedir ki başta aile olmak üzere kişinin sosyal sisteminde yer alan kişilerin ve alanların tedavi sürecine entegre edilmesi ba-

* İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Sosyal Hizmet Bölümü Öğretim Üyesi.

** İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Sosyal Hizmet Bölümü Araştırma Görevlisi.

ğımlılığı sonlandırmada önemli katkı sunmaktadır (Haber ve ark., 2010).

Bağımlılık sosyal boyutuyla ele alındığında, bir taraftan bağımlının sosyal ilişkilerinde önemli değişimlere neden olduğu, diğer taraftan bireyin dışında toplumsal yaşamı da etkileyen bir olgu haline geldiği görülmektedir. Bireyin sosyal çevresinde oluşturduğu etkiyle hem kişinin bir güç kaynağı olarak sahip olduğu ilişkileri kaybetmesine neden olmakta hem de etkilenen sosyal ilişkilerin muhatapları açısından kaygı ve stres kaynağına dönüşmektedir. Madde, kullanıldığı ilk dönemde daha çok kişinin bireysel yaşamıyla ilişkiyken tekrarlı ve problemlili kullanım geliştiğinde sosyal bir boyut kazanmaktadır. Geline aşamada aile üzerinde etkiler ortaya çıkmakta ve bireyin sosyal çevresinde değişimler söz konusu olmaktadır. Bu noktada özellikle sosyal ilişkilerin değişen yapısıyla birlikte bağımlılık bir alt kültür formuna evrilmekte, suç unsuru davranış örüntülerini beslemeye başlamakta ve sosyal dışlanmaya kaynaklık eden uzun soluklu bir sorun sarmalına dönüşmektedir.

1. Sosyal Bir Kurum Olarak Ailede Bağımlılığın Etkileri

Bağımlılık alanında aile olgusu oldukça temel bir meseledir. Aile, her bireyin kendi özgün yaşam sisteminin ötesinde bir araya gelecek oluşturulan yeni bir bağımsız sistemdir. Bu sistem içerisinde aile üyelerini birbirine bağlayan ilişkiler gelişir. Eş, ebeveyn ya da çocuk olma rolleri her üyenin birbiriyle etkileşimde olduğu ilişki örüntülerini ortaya çıkarır. Bu yönüyle aile üyelerinin iyilik hali bir diğerinin iyilik haliyle yakından ilişkidir. Aynı şekilde bir üyenin yaşadığı herhangi bir problem onun aile yaşamı ve diğer aile üyeleri üzerinde etki oluşturmaktadır. Aile olmanın doğası gereği, gelişen bu ilişkiler arasında bağımlılık sorunu da kişinin bireysel bir sorunu olarak ele alınmamakta; ailenin yaşadığı bir problem olarak kabul edilmektedir (Ögel, 2010). Çünkü bağımlılığın sonuçları, bir sistem olarak ailenin tüm üyeleriyle yüzleşmektedir. Bağımlı bireyin aile ilişkilerindeki konumunun sarsılması ve aile sisteminin bozulması yalnızca aile içi ilişkilerde aksamaya değil, bir bütün olarak aile üyelerinin hayatlarının tüm alanlarında sorunlar yaşamasına sebep olmaktadır. Bağımlılığa bağlı olarak aile üyelerini etkileyen her sorun aynı zamanda diğer üyelerin yaşamında fiziksel, psikolojik ve ekonomik yeni sorun alanları oluşturmaktadır; bu sorunlar

bağımlılığın doğası gereği yinelendiği için birey üzerindeki etkisi gün geçtikçe artmaktadır. Bu süreç içinde bağımlılığın aile üzerindeki etkisi sürekli genişlemekte ve daha yerleşik bir hal almaktadır. Dolayısıyla sorunun çözümüne ilişkin daha kapsamlı ve uzun süreli müdahaleler gerekli olmakta ve çözüm zorlaşmaktadır.

Diğer yandan bağımlılığın gelişim nedenleri arasında ailenin payı oldukça yüksektir. Bireyin fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlarının karşılandığı, sorun çözme kapasitesinin yüksek olduğu ve ilişkilerin güçlü olduğu aile ortamları, bağımlılık gelişiminde ve diğer riskli davranışlara yönelmede önleyici alanların başında gelmektedir. Çünkü yaşadığı sorunu aile içinde barışçıl yollarla çözebilen birey, madde kullanımı ve diğer riskli davranışlara yönelmek adına daha az nedene sahip olmakta, aile ilişkilerine olan bağlılığı artmaktadır. Ailenin sağladığı huzur ve güven ortamı aile dışındaki riskli alanlara yönelimi azaltmakta, gençler ve ergenler için aile denetiminin sağlıklı çalışması fark edilemeyen risklere karşı önleyici bir unsur olmaktadır. Aile bu niteliklerini kaybettiğinde ya da bunlara hiç erişemediğinde ise, bağımlılık açısından en önemli risk alanı olarak kabul edilmektedir.

Bağımlılık sorununun aile üzerinde oluşturduğu etki, kimin bağımlı olduğuna göre değişir. Aile içinde eşlerden birinin bağımlılık problemi yaşamaması eşler arasındaki ilişkiyi çoğunlukla bozmakta, tartışma ve şiddet boyutuna taşımaktadır. Bu durumda eşler arasındaki ilişki sevgisizliği, ilgisizliği ve güvensizliği içeren bir hal alır (İl, 1986). Bağımlılığın neden olduğu düzensizlikle birlikte eşler hem birbirine hem de çocuklarına karşı sorumluluklarını aksatmaya, dolayısıyla rol kaybı yaşamaya başlar. Aile içi huzuru temin eden bir ilişkiden ziyade eşler arasında şiddet, ihmal ve istismarın uygulandığı bir birliktelik ortaya çıkmakta; bağımlılık sorunu çözülemediğinde ve buna bağlı problemler geliştiğinde birliktelik boşanmayla sonuçlanabilmektedir (Gruber, Taylor, 2006; Zastrow, 2013).

Yetişkinlerle ilgili yaşanan yaygın problemlerden bir diğeri ise aile içinde ekonomik sistemin zarar görmesidir. Bağımlılık sorunun ortaya çıkması her zaman için ekonomik bir maliyeti beraberinde getirir. Çünkü bağımlılık devam ettiği sürece alkol ya da madde temini için yapılan harcamalar artmakta ve devamlı hale gelmektedir. Bunun yanında bağımlılığın neden olduğu düzensizlikten dolayı, birey iş yaşamının dışında kalarak gelir kaybı yaşayabilir. Aynı şe-

kilde bağımlılık davranışının etkilerini azaltmak ve davranışı sonlandırmak için sağlık ve tedavi harcamaları artmaktadır. Eğer bağımlılık öncesinde aile ekonomik bir zorluk yaşıyorsa bu sorunlar gittikçe derinleşmekte ve çözümsüz hale gelmektedir. Dolayısıyla ailenin gelirini üstlenen yetişkin birey bağımlı olduğunda aile içindeki roller değişebilir. Ailenin gelirini üstlenen bireyin yerine diğer yetişkin(ler) ya da çocuklar bu yükü üstlenmek zorunda kalabilir (Erbay, Sevinç, 2008).

Bağımlılığın çocuklar üzerindeki etkisine bakıldığında ise sorunun çeşitli şekillerde ortaya çıktığı görülmektedir. Öğrenme teorisi bağlamında ebeveynlerden birinin bağımlı olduğu ailede çocuklar alkol/madde kullanımını bir baş etme ve sorun çözme aracı olarak kabul edebilir. Bu durum çocuğun hem devam eden gelişim döneminde hem de yetişkinlik döneminde stres anlarında yönelebileceği kullanım davranışını meşrulaştırmasına ya da eğlence veya sosyalleşme aracı olarak yönelebileceği riskli alkol/madde kullanımlarını normalleştirmesine sebep olmaktadır. Nitekim alkol/madde kullanım davranışının aile içinde meşrulaştırılmaması gencin bu maddelerle tanışmasında engelleyici bir rol oynar (Şener ve ark., 2018). Aile içinde ebeveynlerde bağımlılık hikayesi olduğunda ise bu rol ortadan kalkmakta; ebeveynlerin oluşturduğu bu örneklik bağımlılıkların aile içinde bir miras olarak çocuklara aktarılmasına neden olabilmektedir. Nitekim bağımlılık alanında öğrenme teorisinin bu etkisi fark edildikçe aile merkezli önleme programları öncelenmeye başlanmıştır (Herken, 2000). Bağımlı olan ebeveyn çoğu kez çocuğuna karşı olan sorumluluklarını da ihmal etmekte, gerekli ilgi ve sevgiyi gösterememekte ya da şiddet, ihmal ve istismar davranışlarını geliştirebilmektedir (Gruber, Taylor, 2006). Bu açıdan ebeveyn çocuğun yaşamında sevgi ve ilgi kaynağı olması gerekirken bir sorun ve stres kaynağına dönüşmektedir.

Aile içinde bağımlı olan kişi ergen/genç ise yaşanan sorunlar daha farklı şekillerde hissedilir. Ebeveynler açısından çocuğun bağımlı olduğunun öğrenilmesi çoğunlukla hayal kırıklığı, suçluluk, inkâr, ümitsizlik, öfke, utanç, korku gibi duygusal tepkileri açığa çıkarır (Ögel, 2014). Aileler genellikle çocuğun bağımlılık davranışını reddetmekte ve çocuğa yönelik sert tepkiler vermektedir. Bu durum çocuk ve aile arasındaki ilişkinin gittikçe zayıflamasına ve kopmasına, dolayısıyla sorunun derinleşmesine sebep olur. Bağımlılık tedavisi

bir zaman ve ekonomik maliyeti beraberinde getirmekte, dolayısıyla ailenin kaynaklarını zorlamaktadır. Nitekim sosyoekonomik statünün madde kullanımına başlamada bir etken olduğu bildirilirken (Miller, Miller, 1997) sosyoekonomik statünün düşük olduğu ailelerde özellikle gençler açısından geleceğe ilişkin kaygı hali madde kullanım riskini yükseltebilmektedir (Bülbül, Odacı, 2018). Bu durum bağımlılığın aileye getirdiği maliyetlerle birleştiğinde ailenin sosyoekonomik durumu daha zorlayıcı bir hal almaktadır. Konuya çocuk açısından bakıldığında, bağımlılık sürecinin genellikle okul hayatını bitirerek çocuğu yeni sosyalleşme zeminlerine itmesinin mümkün olduğu görülür. Bağımlılık sonrası aile kurumu sürekli tartışma üreten bir ortama dönüştüğünden ergen yönünü aile yerine sosyal ilişkilere çevirebilir. Dolayısıyla kendisi için riskli ortam ve ilişkilere ailenin ilgisi ve koruması olmadan girebilmektedir. Bu durum ergenin suç, bağımlılık gibi riskli davranışlar geliştirmesinde ve bunların süreklilik kazanmasında etkili olmaktadır (Zastrow, 2013).

Aile üyelerinin bireysel anlamda karşılaştığı problemlerin ötesinde tüm üyelerin birlikteliğinden oluşan ailenin de yaşadığı birtakım sorunlar söz konusudur. Özellikle ailenin bir bütün olarak damgalanma ve dışlanmasını içeren bu sorunlar sosyal ilişkilerde ortaya çıkmaktadır. Zira bağımlılık toplumsal olarak kabul görmeyen bir davranış olduğundan aile içinde bağımlı bir üyenin olması aile için utanç kaynağına dönüşebilmektedir (Tamar ve ark., 1997). Bunun neticesinde aile, bağımlı bir üyeye sahip olduğu gerçeğini gizleme eğilimi gösterebilir. Dolayısıyla komşuluk ve akrabalık ilişkilerinden kendini geri çekebilme ya da bu çevreler aileyle olan ilişkisini azaltma eğilimine girebilmektedir. Bu durum ailenin sorun çözme aracı olarak sahip olduğu birtakım ilişkilerin zayıflamasına ya da kopmasına, ailenin işlevselliğinin azalmasına ve güç kaybetmesine neden olmaktadır.

2. Bağımlılık Alt-Kültürü ve Suç

Alkol ve madde kullanımı salt bir davranış olarak düşünüldüğünde bireysel bir etki alanına sahipken bağımlılık gelişimiyle birlikte bireyin dahil olduğu tüm sistemleri etkileyen bir olguya dönüşmektedir. Bu sistemler arasında sosyal çevre, aile ile en çok gündeme gelen alanlardandır. Zira sosyal çevre bireyin vaktinin büyük kıs-

masını geçirdiği ve sahip olduğu güçlerin beslendiği bir ilişkiler ağını içermektedir. Bu yönüyle kişinin sosyal çevresi, kişideki davranış değişikliklerinde doğrudan etkili olmaktadır. Bağımlılık açısından bakıldığında da sosyal çevre, tıpkı aile gibi¹, hem ilk alkol/madde kullanımının gelişimine kaynaklık edebilen hem de bağımlılık tedavisinde bireye destek oluşturabilen bir alandır.

Bağımlılık geliştikten sonra bireyin sosyalleşme pratiği ve sosyal çevresi alkol/madde üzerinden şekillenmektedir. Bu dönüşüm sürecinde birey aileden, alkol/madde kullanımı olmayan ya da kullanımını onaylamayan sosyal çevreden uzaklaşabilir. Alkol/madde ekseninde sosyal çevrenin bu yeniden oluşumunda maddenin kolay temin edilmesi, davranışın kabul görmesi, merak, özenme ve taklit gibi unsurlar öne çıkmaktadır. Kullanıma bağlı olarak damgalanma ve dışlanma yaşayan bağımlılar, bu yeni sosyal ağlara kolaylıkla dahil olmakta ve alkol/madde ekseninde şekillenen bir ilişki ağına girmektedir. Bireyin sosyal çevresi böyle şekillendikçe yaşanan sorunlar derinleşmekte ve daha karmaşık bir yapıya bürünmektedir (Beyazyürek, Şatır, 2000; Erbay, Sevinç, 2008). Bir alt kültür ilişkisine dönüşen yeni sosyalleşme ilişkisi bağımlı bireye yeni bir kimlik kazandırmakta ve birey bağımlı yaşamın tüm alanlarında alkol/madde kullanımı ve bu doğrultudaki ilişkileri üzerinden tanımlanmaktadır.

Bağımlılık bir alt kültür formu olarak değerlendirildiğinde, sadece kullanım davranışını değil, bireyin sosyal ilişkilerini, madde kullanım süreçlerini ve suç örüntülerini birlikte içermektedir. Kullanıcı birey maddeyi nereden temin edeceğini, ne dozda kullanacağını, hangi mekânda ve zamanda kullanımın rahat olacağını bu ilişkiler üzerinden öğrenirken aslında bu birliktelik kullanıcı açısından aşırı dozdan ya da kullanım sırasında tutuklanma gibi riskli durumlardan koruyucu bir fonksiyon da oluşturmaktadır. Ayrıca birlikte kullanıma imkân tanıdığından hem maddenin etkisini arttıran bir grup atmosferi oluşturmaya hem de fiziksel olarak diğer çevrelerden korunmaya imkân tanımaktadır (Zastrow, 2013). Bağımlılık alt

¹ Aile ve sosyal çevre bağımlılık gelişiminde ve tedavisinde öne çıkan iki temel alandır. Aile kişiyi ilk kullanıma yönelten psikolojik süreçlerin hazırlanmasında etkili iken; sosyal çevre kullanıma yatkın ya da hazır olan bireylerin ilgili maddenin temin ve teşvik edilmesini destekleyerek kullanım zeminini kolaylaştıran bir etki oluşturmaktadır.

kültüründeki bu sosyal ilişkiler çoğu kez akran ilişkileri üzerinden şekillenirken genellikle gençlerin birlikte vakit geçirdiği ve sorun çözme aracı olarak kavga ve şiddet davranışlarının yaygın olduğu bir sosyal çevre içinde yürütülmektedir (Yaman, 2013). Şiddet ve kavga üzerinden şekillenen bu ilişkiler gelişen alt kültür içinde bir sorun olmaktan çıkıp kişi için "anamlı" davranışlara evrilmektedir. Zira şiddet ve kavga kültürünün normalleştiği sosyal ağlar arasında riskli davranışlara meyil göster(e)bilmek, "dosyalı olmak", madde kullanmak, torbacılık yapmak gibi suç unsuru davranışlar bir statü kazanma aracına dönüşmektedir (Yaman, 2012).

Bağımlılık ekseninde gelişen sosyal ilişkiler incelendiğinde suç konusuna özellikle dikkat çekmek gerekir. Zira bağımlılık süreçleri ve suç davranışları genel itibariyle birlikte seyretmektedir. Kimi zaman madde kullanımı kişiyi suç davranışına iterken kimi zaman da madde kullanmasa dahi suç olan davranışların yaygın olduğu gruplarla ilişkisi olan birey bir şekilde maddeyle ilişkili suçlara doğrudan ya da dolaylı biçimde bulaşmaktadır. Dolayısıyla bu iki olgu aynı zamanda birbirini besleyen süreçleri içermektedir. Bu noktada öncelikle alkolden ziyade psikoaktif madde kullanımı dünya genelinde yasadışı kabul edildiğinden maddenin imal edilmesi, temin edilmesi, satılması ve kullanılması başlıca bir suçluluk hali oluşturmaktadır (Alpay ve ark., 1995). Yani kişi maddeye bağlı olarak bir suç davranışı geliştirmese dahi maddeyle ilişkili olduğundan suç işlemiş olmaktadır. Diğer yandan maddenin etkisiyle birlikte bireylerde suç unsuru davranışlara yönelme riski artmaktadır. Nitekim konuya ilişkin araştırmaların incelendiği bir çalışmada madde kullanıcılarının suç işleme riskinin kullanmayanlara göre 3,5 kat daha fazla olduğu tespit edilmiştir (Bennett ve ark., 2009). Başka bir çalışmada ise alkol ve madde kullanımı doğrudan suça yönlendirmek yerine kişiyi şiddet içerikli davranışlara yönlendirmekte ve buna bağlı olarak bireyler suç unsuru davranışları geliştirmiş olmaktadır (White, Gorman, 2000; Altuner ve ark., 2009).

Bağımlılık alt kültürü çevresinde geliştirilen ilişkiler açısından bakıldığında arkadaş faktörünün özellikle gençlerin suç davranışında etkili olduğu bilinmektedir. Çünkü gençler genellikle bulunduğu arkadaş ortamıyla uyumlu davranışlar sergiler (Altuner ve ark., 2009). Bu çevrelerde maddenin temini aşamasında suç unsuru davranışlar öne çıkmakta iken maddenin etkisine bağlı olarak ortaya

çıkan suçlar bağımlılar açısından daha ciddi cezaları gerektirebilir. Dolayısıyla bağımlılar genellikle düzenli bir gelirden mahrum olduğu için harcamayı karşılamak için hırsızlık, gasp, kapkaççılık, torbacılık, yasa dışı fuhuş yapma gibi yasal olmayan yollara başvurmaktadır (Altuner ve ark., 2009). Bunun yanında maddenin etkisine bağlı olarak sınır ve kural tanımayan davranış örnekleri artmakta, yaralama ve cinayet gibi suçlar işlenebilmektedir. Bu süreçlerin çoğu cezaevi ile sonlanmaktadır (Tamar ve ark., 1997; Yaman, 2012).

İstatistiksel olarak bakıldığında Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi verilerine göre 2011 yılında Türkiye'de 67.099 uyuşturucu olayı gelişirken bu suçlarla ilgili 105.665 şüpheli yakalanmıştır. Bu olayların %87'si uyuşturucu madde kullanma veya bulundurma, %13'ü imal etme, satma ve kaçakçılık suçudur. Aynı istatistikler 2017 yılı itibariyle incelendiğinde ise uyuşturucuyla ilişkili gelişen suç olayı 118.482 olarak kaydedilmiş, bu kapsamda 170.175 şüpheli yakalanmıştır. Bu olayların %77'si uyuşturucu madde satın almak/kabul etmek ve bulundurmaya, %19'u da imal etmek ve ticaretini yapmakla alakalıdır (TUBİM, 2012; 2017). Avrupa Birliği genelinde ise 2015 yılında uyuşturucuyla ilişkili olarak yaklaşık 1,5 milyon suç kaydedilmiştir (EMCDDA, 2017).

3. Bağımlılık ve Sosyal Dışlanma

Bağımlılığın doğası gereği kişiyi bağımlılığa yönelten nedenler ve bağımlılık sonucunda yaşanan problemler arasında karmaşık bir sarmal bulunmaktadır. Bireyi bağımlılık sürecine iten nedenlerin birçoğu aynı zamanda kişinin bağımlılıktan dolayı yaşadığı sorunlar olabilir. Bağımlılık ve sosyal dışlanma arasındaki ilişki de bu şekilde çift yönlüdür. Yani bireyler bağımlı olduktan sonra sosyal dışlanmaya maruz kalabilmekte, bunun neticesinde sorunları derinleşirken sosyal dışlanmaya maruz kaldıkları için bağımlılık açısından riskli davranış ve ilişkilere yönelebilmektedir.

Sosyal dışlanma en temelde bireyin birtakım becerilerden mahrum kalması ya da uğradığı ayrımcılık dolayısıyla toplum dışına itilmesi ve toplumsal yaşama dilediği şekilde katılma becerisinden mahrum bırakılması olarak tanımlanabilir (Adaman, Keyder, 2006). Bağımlılık alanıyla ilişkilendirildiğinde bireyin **bağımlı** olarak kodlanmasından sonra sosyal çevre ve toplum tarafından bilinçli bir şekilde ötekileştirilmesinden bahsedilir. Bu durum, bireyin özellikle

bağımlılığını sonlandırmak istediği dönemde, tedavi aşamasında karşılaştığı engellerden biridir. Çünkü bağımlılık sonrasında kişinin temiz bir yaşam kurma ve sürdürme umudu toplumun diğer kesimlerince çoğu kez baltalanmaktadır. Öyle ki bağımlıların çoğu toplumun diğer kesimleri tarafından **işsiz, sorunlu, yoksul, hırsız, yalancı, suçlu, saldırgan, öfke sorunu yaşayan** gibi damgalanmalar üzerinden tanımlanır. Hatta bu ön yargı ve dışlama kimi sağlık çalışanları tarafından dahi gösterilebilmektedir (Ögel, 2004; Brener ve ark., 2007). Özellikle bağımlılık tedavisinin topluma yeniden uyum sağlama ayağında bireyin maruz kaldığı dışlanma, tedavinin etkinliğini ve sürekliliğini azaltan bir unsur olmakta, bu yönüyle bağımlılık sürecini daha da karmaşık hale getirmektedir. Çevrenin bağımlılık üzerindeki etkisinin yüksek olduğu bilinmektedir. Bağımlı bireyin ayık ve temiz kalmasını destekleyecek bir çevre yerine bireyin dışlanma yaşadığı bir çevreyle ilişkiye devam etmesi, bunun da ötesinde tedavi sürecinde eğitim, sağlık ve istihdam gibi alanlara yeniden katılma sürecinde bağımlılığın bir tercih edilmeme ve dışlanma sebebi olarak canlı tutulması, süreci çıkmaza götüren en önemli dezavantajlardandır.

Bağımlılar doğrudan bir sosyal dışlanma yaşamasa dahi damgalanma ve ötekileşme kaygısını kendi içinde yaşayabilir. Çünkü bağımlılık toplum tarafından onaylanmayan bir olgudur. Bağımlılar bu gerçeğin farkında olmasına rağmen kullanıma devam ettiğinden genellikle kaygı ve ambivalans halini yaşamakta ve kullanımını gizlemeye çalışmaktadır. Bu gizleme çabası genellikle aile üyelerinin gerçeği öğrenmesini engelleyemezken diğer sosyal çevrenin bağımlılık sorununu öğrenmesini erteleyebilir (Akbaş, Mutlu, 2010). Bağımlının yaşadığı bu kaygı ve ambivalans halini aile de çoğu kez bağımlıyla birlikte yaşar. Çünkü hem ailelerin bağımlılığa hem de sosyal çevrenin bağımlıya ilişkin algısı, aile üyeleri üzerinde stres ve utanç kaynağına dönüşebilmekte, dolayısıyla aile bağımlılık sorununu gizleme eğilimi gösterebilmektedir. Tüm bunların neticesinde bağımlı kişi, bağımlılık gelişmeden önceki sosyal ilişkilerini yürütmede zorlanmakta ve bu çevreden uzaklaşmaktadır. Bu süreç sosyal çevrenin bağımlıyla olan ilişkisini azaltması şeklinde gerçekleşebileceği gibi bağımlılığa bağlı olarak kişinin sağlığını, işini, gelirini ve eğitimini kaybetmesi neticesinde sorumluluk ve rol kaybı yaşamaya bağlı olarak da ilerleyebilir. Yani dışlanmaya ma-

ruz kalmanın ötesinde bağımlılığın kendisi zaten bireyi sosyalleşme pratiklerinden mahrum eden ve bireyi yalnızlaştıran bir süreci içermektedir.

Bağımlılığa bağlı olarak gelişen sosyal dışlanmanın yanında toplumsal yaşamda sosyal dışlanmaya maruz kalan, eğitim ve istihdam gibi alanlara tam katılım sağlayamayan gruplar açısından alkol/madde kullanımının daha farklı temelleri bulunabilmektedir. Toplumsal kaynaklara tam olarak erişemeyen ve bunun için sorun çözme becerilerinden yoksun olan gruplar arasında alkol/madde kullanımı psikolojik bir refleks olarak gelişebilir. Zaten tam katılım sağlanamayan toplumsal yaşamın ön gördüğü hukukî ve ahlakî düzen, bu gruplar açısından ihlal edilebilir alanlar olarak algılanabilmektedir. Örneğin kent merkezlerine göçle gelen ailelerin gençleri açısından madde kullanımı ve diğer suç unsuru davranışlar, kent yaşamının tam olarak ne içinde ne de dışında olamamanın oluşturduğu kaygı ve öfkeyi bastırma, toplumun diğer kesimleri tarafından fark edilme ve önemsenme aracı olarak gelişebilmektedir (Yaman, 2013). Çünkü toplumsal yaşamın kurguladığı sistemde kaynaklara erişmede problem yaşayan ve buna bağlı olarak sorunlarla uğraşan gruplar açısından ön görülen toplumsal kurallar anlamını yitirir. Bunun neticesinde kendi aralarında gelişen alt kültürün bir yansıması olarak sınır ve kural tanımayan davranışlar, madde kullanımı, suç ilişkilerine dahil olma gibi süreçler gelişmekte, bu süreçler kendi yaşamlarının gerçekliği olarak toplumsallaşmaktadır.

4. Sosyokültürel Anlamda Bağımlılık

Bağımlılık, sosyal bir mesele olması itibarıyla toplumsal yaşamda etkili olan sosyokültürel alanlarla ilişkili bir konudur. Bağımlılığın sosyolojik ve tarihsel arka planını anlamak için konunun özellikle din ve kültür gibi toplumların tarihsel birikimini yansıtan sosyokültürel etmenlerle birlikte ele alınması gerekir. Aynı şekilde bağımlılığa dair ortaya konulan çözüm önerileri bireyin dahil olduğu sosyokültürel ilişkiler ve değerler çerçevesinde şekillenmelidir. Bireyin dahil olduğu tüm sosyal bağlamlar, gerek bağımlılık alanına ilişkin sorunun gelişiminde gerekse çözüm sürecinde etkili olan enstrümanlardır.

Sosyokültürel açıdan bağımlılık yapan maddeler ve alkol incelendiğinde her ikisinin de tarihte dinî ve kültürel pratikler arasında yer

aldığı görülmektedir. Tarihsel açıdan özellikle alkol kullanımına ilişkin birçok veri söz konusudur. West ve Brown (2013) bağımlılığa ilişkin ilk yazılı metinlerin Roma Kanunları'na kadar dayandığını belirtir. Aynı şekilde Mısır ve Yunan yazıtlarında alkolün aşırı tüketildiğinde neden olduğu zararlardan bahsedildiğini bildirmektedir. Anadolu, Mısır, Mezopotamya ve diğer Akdeniz coğrafyalarında alkol kullanımının yaygın olduğu aktarılmaktadır (Ceylan, 1998). Türklerin ve Anadolu coğrafyasının tarihinde de alkollü içkinin yaygın olarak tüketildiği bilinmektedir. Eski Türklerin geleneksel içkisi olan **kımızın** alkollü bir içki olduğu ve yine Fatih Sultan Mehmet döneminin İstanbul'unda Bizans'tan kalan meyhanelerin faaliyete devam ettiği dile getirilmiştir (Öncü ve ark., 2001). Diğer maddeler açısından bakıldığında da Hintlilerin esrarı mutluluk anlamına gelen **vişema** olarak isimlendirdiği, Perslerin kutsal kitabı Zerdüş'te kenevirin üzüntüyü dağıtıp kişiye mutluluk verdiği, Mezopotamya bölgesinde yaşayanların kenevire benzer bir bitkinin yapraklarını yakıp çıkan dumanı soluyarak neşelendikleri anlatılmaktadır. 11. ve 12. yüzyıllarda ise Haşaşın Devleti'nin esrar, alkol ve diğer uyarıcı maddeler aracılığıyla askerlerine birçok suikast yaptırdığı, sonrasında bu uygulamanın birçok yasadışı oluşuma da örnek teşkil ettiğinden bahsedilmektedir (Köknel, 1998). Tarihsel açıdan çeşitli kaynaklarda ifade edilen alkol ve madde kullanımı örnekleri bağımlılık kültürünün oldukça eski dönemlere dayandığını göstermektedir. Söz konusu kullanım örnekleri zamanla dinî ve kültürel bir form kazanmıştır. Dolayısıyla geçmişten günümüze kadar dinî ve kültürel uygulamalara dönüşen, eğlence ve sosyalleşme pratiği olan, suç unsuruna dönüşen bir alkol ve madde kullanım kültüründen bahsedilir. Bu yönüyle bağımlılık, toplumların sosyokültürel birikiminde yer alan uygulamaları etkileyen bir olgu olarak kabul görebilmektedir.

5. Bağımlılığın Toplumsal Maliyeti

Bağımlılık, toplumun farklı alanlarında etkisi görülen bir halk sağlığı sorunudur. Zira bağımlılığın kamusal hayata zarar veren bazı toplumsal maliyetleri bulunmaktadır. Bağımlılık, akut bir önleme ve tedavi uygulamasının olmaması, tedavisinin uzun soluklu ve pahalı olması, sağlık, eğitim, istihdam ve hukuk alanlarını aynı anda ilgilendirmesi dolayısıyla halk sağlığı sorunu olarak kabul edilmektedir (Uzbay, 2009).

Halk sağlığı sorunu olarak bağımlılıkla ilişkili toplumsal değişimlerin ilki hem toplumsal huzuru bozan hem de kamusal harcamaları arttıran suç alanıyla ilişkilidir. Bu anlamda Türkiye’de ceza infaz kurumlarında 2017 yılında uyuşturucu maddeyle bağlantılı suçlardan dolayı 50.278 kişi bulunmaktadır. Bu rakam toplam hükümlü ve tutuklarının %21’ine karşılık gelmektedir. 2016 yılı için ise bu oran %18’dir. Bu durumda Türkiye’de adli sistem içine dahil olan vakaların 1/5’iden fazlası uyuşturucu maddeyle ilişkili suçlardır. Başka bir açıdan bakıldığında ise bu suçlarla ilgilenmek kamusal bir maliyeti de içermektedir. Yalnızca suç boyutuyla değil, bağımlılığın tedavi boyutunda yapılan sağlık harcamaları da bu kapsamı genişletmektedir. Nitekim Türkiye’de uyuşturucuyla ilgili olarak gerçekleştirilen kamu harcamaları 2014 yılında 592.858 milyon TL iken 2016 yılında 721.885 milyon TL olarak raporlanmıştır (TUBİM, 2017). Türkiye’de özellikle bağımlılık tedavisi alanında yaşanan gelişmeler düşünüldüğünde bu rakamların sonraki yıllar için artış göstereceği tahmin edilmektedir.

Halk sağlığı açısından düşünüldüğünde bağımlılığın neden olduğu sorunlar arasında ölüm ve kaza oranlarındaki artış da söz konusudur. Dünya Sağlık Örgütü’ne (akt., DDK, 2014) göre trafik kazalarının birincil sebebi alkol kullanımı iken kazaların azaltılması için sunulan önerilerin ilk sırasında alkolle ilgili hukukî yaptırımların düzenlenmesi gelmektedir. Nitekim dünyada meydana gelen ölümlerin %2,1’i trafik kazalarından kaynaklanmaktadır. 2016 yılında dünya üzerinde gerçekleşen ölümlerin %5,3’ü, yani yaklaşık 3 milyon ölüm, alkole bağlı olarak yaşanmıştır (WHO, 2018). Türkiye’de ise trafik kazalarının yaklaşık %6’sı alkol sebebiyle gerçekleşirken bu kazalarda yaklaşık 5.000 kişi yaşamını yitirmektedir (DDK, 2014). Diğer yandan uyuşturucu maddeye bakıldığında 2015 yılında dünya genelinde ölümlerin yaklaşık 450.000’i madde kullanımıyla ilişkilidir. Bu ölümlerin yaklaşık 167.000’i aşırı dozdan kaynaklanırken diğer ölümler uyuşturucu kullanımında steril olmayan enjekte kullanımlarına bağlı olarak gelişen HIV ve hepatit C gibi hastalıklar sonucunda gerçekleşmiştir (UNODC, 2018). Türkiye’de ise doğrudan uyuşturucu madde kullanımıyla ilişkilendirilen ölüm sayıları 2016 yılında 920, 2017 yılında ise 941 olarak bildirilmiştir (TUBİM, 2017). Bu veriler ışığında bağımlılık, toplumdaki ölüm, kaza ve hastalık riskini arttırması ve bunlarla ilgilenme açısından toplumsal harca-

maları yükseltmesi bakımından halk sağlığı, sosyal politika ve güvenlik alanlarıyla ilişkili olan makro düzeyli bir konudur.

Sonuç

Bağımlılık sorununun toplumsal ayağı oldukça geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bireyin sosyalleşme pratiklerinin değişmesi, bir sistem olarak dahil olduğu ailede ilişkilerinin bozulması, yeni sosyal ilişkilerinin beraberinde getirdiği davranış örüntüsü neticesinde bir alt kültür olarak ortaya çıkması, suç unsuru olan davranışlarının normalleşmesi ve yaygınlaşması, toplumsal açıdan dışlanmaya maruz kalması onun bağımlılığa paralel seyreden toplumsal süreçlerini içermektedir. Aile odağından bakıldığında hem aile içi dinamikleri bozmakta hem de bütün bir sistem olarak ailenin işlevselliğini azaltmaktadır. Sosyal ilişkiler açısından ise arkadaş ve akran ortamları üzerinden bir değişim söz konusudur. Yaşanan değişim bağımlılığın bir alt kültür haline dönüşmesine, riskli ve suç unsuru davranışların yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Çoğu kez damgalanmayı da içeren bu süreçler hem bağımlı hem de ailesi adına toplum kaynaklarına ulaşmak için birer dezavantaja dönüşür. Bunlar birbirini besleyen alanlar olduğu için müdahale edilmediğinde sorunun sürekli olarak karmaşıklaştığı ve derinleştiği doğal bir süreç oluşmaktadır. Bu süreç paralel seyreden yeni sorunların çoğalmasına ve daha çok insanın etkilenmesine zemin hazırlamaktadır.

Makro anlamda bakıldığında ise bağımlılık sağlık, güvenlik, hukuk gibi alanları sıkça ilgilendirdiğinden sosyal politik açıdan ilgilenilmesi gereken bir alandır. Tarihsel açıdan toplumların dini ve kültürel pratik arasında yer edinmiş, bu pratikleri etkilemiş ya da bu pratiklerden hareketle gelişmiş ve yaygınlaşmış bir davranış olarak eski dönemlerden beri var olmuştur. Dinî ve kültürel açıdan bir karşılık geliştiğinde ise kullanım davranışı daha yaygın bir hal kazanmış ve beraberindeki risklerin ortaya çıkma olasılığı yükselmiştir. Diğer yandan sosyal bir problem olarak ülkelerin hem insanî hem ekonomik kaynak ayırmak zorunda kaldığı ve kamu harcamalarını arttırdığı bir sosyal problem olarak gün geçtikçe alanını genişletmiştir. Dolayısıyla bugün birey odaklı çalışmaların yanında makro çalışma alanlarını da yakından ilgilendiren ve çok disiplinli müdahale yaklaşımlarını gerekli kılan önemli bir toplumsal soruna karşılık gelmektedir.

Kaynakça

- Adaman, F., Keyder, Ç. (2006). *Türkiye’de Büyük Kentlerde Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma*. Avrupa Komisyonu’nun Çalışma, Sosyal İşler ve Fırsat Eşitliği Dairesi İçin Hazırladığı Rapor.
- Akbaş, G. E., Mutlu, E. (2016). “Madde Bağımlılığı Tedavisi Gören Kişilerin Bağımlılık ve Tedavi Deneyimleri”. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 27, 101-122.
- Alpay, N., Karamustafaoğlu, N., Kükürt, R. (1995). “Madde Bağımlılarında Suç”. *Düşünen Adam*, 8 (2), 16-17.
- Altuner, D., Engin, N., Gürer, C., Akyay, İ., Akgül, A. (2009). “Madde Kullanımı ve Suç İlişkisi: Kesitsel Bir Araştırma”. *Tıp Araştırmaları Dergisi*, 7, 87-94.
- Bennett, T., Holloway, K., Farrington, D. (2008). “The Statistical Association Between Drug Misuse and Crime: A Meta-Analysis”. *Aggression and Violent Behavior*, 13, 107-118.
- Beyazyürek, M., Şatır, T. (2000). “Madde Kullanım Bozuklukları”. *Psikiyatri Dünyası*, 4, 50-56.
- Brener, L., Von Hippel, W., Kippax, S. (2007). “Prejudice Among Health Care Workers Toward Injecting Drug Users With Hepatitis C: Does Greater Contact Lead to Less prejudice?”. *International Journal of Drug Policy*, 18, 381-387.
- Bülbül, K., Odacı, H. (2018). “Liseli Ergenlerde Madde Kullanma Eğiliminin Kişisel, Sosyal ve Akademik Değişkenler Açısından Karşılaştırılması”. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 5, 691-719.
- Ceylan, M. E. (1998). *Araştırma ve Klinik Uygulamada Biyolojik Psikiyatri*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- EMCDDA (2017). *European Drug Report 2017: Trends and Developments*. http://www.emcdda.europa.eu/publications/edr/trends-developments/2017_en, Erişim Tarihi: 20.04.2019.
- Gruber, K. J., Taylor, M. F. (2006). “A Family Perspective for Substance Abuse: Implications From The Literature”. *Journal of Social Work Practice in the Addictions*, 6 (1-2), 1-29.
- Haber, J., Bucholz, K. K., Jacob, T., Grant, J. D., Scherrer, J. F., Sartor, C. E., Heath, A. (2010). “Effect of Paternal Alcohol and Drug Dependence on Offspring Conduct Disorder: Gene-environment Interplay”. *Journal of Studies on Alcohol and Drugs*, 71 (5), 652-663.
- Herken, H., Özkan, İ., Çilli, A. S., Bodur, S. (2000). “Öğrencilerde Alkol Kullanım Sıklığı ve Sosyal Öğrenme İlişkisi”. *Düşünen Adam Dergisi*, 13, 87-91.
- İl, S. (1986). “Bir Alkolüğün Aile İçi İlişkileri – Vaka İncelemesi”. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi*, 4 (2), 179-195.
- Konuk Şener, D., Akkuş, D., Karaca, A., Cangür, Ş. (2018). “Lise Öğrencilerinin Madde Kullanmama Davranışlarını Etkileyen Faktörler”. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 5, 405-429.
- Köknel, Ö. (1998). *Bağımlılık. “Alkol ve Madde Bağımlılığı”*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Miller, D. S., Miller, T. Q. (1997). “A Test of Socioeconomic Status as a Predictor of Initial Marijuana Use”. *Addictive Behaviors*, 22 (4), 1281-1297.
- Ögel, K. (2014). *Bağımlı Aileleri İçin Rehber Kitap*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ögel, K. (2004). *Ergen Uçucu Madde Bağımlılarının Özellikleri*. UMATEM Verileri. İstanbul.
- Ögel, K. (2010). *Sigara, Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları: Tanı, Tedavi ve Önleme*. İstanbul: Yeniden Yayınları.
- Öncü, F., Ögel, K., Çakmak, D. (2001). “Alkol Kültürü-1: Tarihsel Süreç ve Meyhane”. *Bağımlılık Dergisi*, 2, 133-138.
- Sevin, Ç., Erbay, E. (2008). “Madde Bağımlılarının Tedavi Sonrası Sosyal Yaşama Uyumları ve Sosyal Hizmet Uygulamaları”. *Bağımlılık Dergisi*, 9, 1-11.
- Türkiye Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi (2012). *Türkiye Uyuşturucu Raporu*. <http://www.sck.gov.tr/oecd/2012%20Türkiye%20Uyuşturucu%20Raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 20.04.2019.
- Türkiye Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi (2017). *Türkiye Uyuşturucu Raporu*. <http://www.narkotik.pol.tr/Duyurular/Documents/2018%20TURKIYE%20UYUSTURUCU%20RAPORU.pdf>, Erişim Tarihi: 20.04.2019.
- UNODC, (2018). *World Drug Report 2018*. United Nations. https://www.unodc.org/wdr2018/prelaunch/WDR18_Booklet_1_EXSUM.pdf, Erişim Tarihi: 21.04.2019.
- Uzbay, T. (2009). “Madde Bağımlılığının Tarihçesi, Tanımı, Genel Bilgiler ve Bağımlılık Yapan Maddeler”. *Meslek İçi Sürekli Eğitim Dergisi*, 5, 21-22.
- West, R., Brown, J. (2013). *Theory of Addiction*. Hindistan: John Wiley & Sons Yayınları.
- White, H. R., Gorman, D. M. (2000). “Dynamics of The Drug-Crime Relationship”. *Criminal Justice*, 1 (15), 1-218.

- WHO (2018). *Global Status Report on Alcohol and Health 2018*. https://www.who.int/substance_abuse/publications/global_alcohol_report/en/, Erişim Tarihi: 21.04.2019.
- Yaman, Ö. M. (2012). *Esenler'de Yoksul Gençlerin Mekânları: Hal, Tekstil Atölyeleri ve Kafeler, Göç, Kentleşme ve Aidiyet Ekseninde Esenler'i Anlamak*, Esenler Şehir Düşünce Merkezi, Esenler Belediyesi.
- Yaman, Ö. M. (2013). *Bir Kavga Sosyolojisi Denemesi. Kentleşme ve Sosyal Politikalar*. Esenler Şehir Düşünce Merkezi, Esenler Belediyesi.
- Yaman, Ö. M. (2013). *Apaçi Gençlik. Gençlerin Toplumsal Davranış ve Yönelimleri: İstanbul'da "Apaçi" Altkültür Grupları Üzerine Nitel Bir Araştırma*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Zastrow, C. (2014). *Sosyal Hizmete Giriş*. Editör. Çiftçi. D.B. Ankara: Nika Yayınevi.